

AZ ÁLOM JELENTŐSÉGE BINSWANGERNÉL ÉS FOUCAULTNÁL*

SZUMMER Csaba

„Olyan szövegből/Vagyunk, mint álmaink, s kis életünk/Álomba van kerítve.”
(Shakespeare: *A vihar*)

A daseinanalízis három pilléren nyugszik: a husserli fenomenológián, a heideggeri fundamentálonológián, végül az álomelemzésen. Jelen tanulmány a daseinanalízis álomkoncepcióját, közelebbről pedig Binswanger és Foucault álomfelfogását tárgyalja, kiindul pontként a *Lét és idő* egzisztenciális analitikájára támaszkodva.

A HEIDEGGERI GONDSTRUKTÚRA ÉS AZ ÁLOM

Binswanger originalitását mi sem mutatja jobban, mint hogy Freuddal szemben fenomenológiai pozíciót vesz fel, ugyanakkor Husserltől¹ és Heideggertől² eltérően felismeri az álom jelentőségét az emberi lét egzisztenciális analitikájában és az ember gyógyításában. Binswanger, majd Binswanger nyomán a terápiás daseinanalízis az emberi egzisztenciát látja megjelenni az álomban, amit, ahogyan Uta Jaenicke megállapítja, az álom „egyszerre feltár és elleplez” (Jaenicke 1996. 97)³. Mint ismeretes, Binswanger a *Lét és idő* hatására írja meg *Álom és egzisztencia* című tanulmányát, a daseinanalízis első publikált dokumentumát. Ugyanakkor Heidegger egzisztenciális analitikája a *Lét és idő*ben nem terjed ki

* A tanulmány megírását az OTKA „Affektivitás, fantázia, emlékezet: nem-intencionális tudatformák Kanttól a fenomenológiáig” című, 138745 számú pályázata támogatta.

¹ Ahogyan Nicola Zippel megállapítja, Husserl az álmodás kifejezést „voltaképpen negatív értelemben használja, szembeállítva azt a fenomenológia autentikus kutatási területével, azaz a transzcendentális szubjektivitás éber életével” (Zippel 2016. 181). Zippel Husserl négy szövegét emeli ki az álom kapcsán: a *Husserliana* XXIII. kötetét; a Héringnek írt egyik levelet; egy 1933 tavaszára datálható kéziratot; végül egy 1920-as években publikált szöveget, amely a *Husserliana* XXXIX. kötetének 17. függelékében jelent meg.

² Másutt amellet érvelek, hogy Heideggernek *nincsen* álomkoncepciója (lásd Szummer 2023b).

³ Jaenicke szerint az álmoknak, abból következően, hogy „el vannak zárva a hétköznapi világtól, megvan az a privilégiumuk, hogy explicit módon szembesítenek minket azzal”, ami ontikus és ontológiai szempontból meghatározó jelentőségű a számunkra (Jaenicke 1996. 97). „Az álmok aktuális ontikus problémáinkat testesítik meg, miközben rámutatnak azok ontológiai vonatkozásaira is” (uo).

az álomra⁴, hiszen az emberi ittlét⁵, a létmegértő létező *átlagos mindennapiságából* indul ki. A *Dasein* álmódó létmódja azonban jelentősen különbözik a *Dasein* éber létezésétől.

Heidegger a gondstruktúrában foglalja össze az ittlét lényegszerkezeti hármasságát: a *Dasein* „fundamentális ontológiai jellemzői az egzisztencialitás, a fakticitás és a hanyatlás-lét” (Heidegger 2004. 225). E három egzisztenciális meghatározottság szétválaszthatatlan módon egységet alkot (uo). Az egzisztenciát így definiálja Heidegger: „Magát a létet, amelyhez a jelenvalólét így vagy úgy viszonyulhat, és mindig viszonyul is, *egzisztenciának* nevezzük” (Heidegger i.m. 28 – kiemelés az eredetiben). A *Dasein* már eleve ki volt és „állandóan ki lesz szolgáltatva az egzisztenciának. [...] Mint belevetett az *egzisztenciába* van belevetve” (Heidegger i.m. 320 – kiemelés az eredetiben). Az ittlét

világban-benne-léte fakticitása révén eleve a benne-lét meghatározott módjaiba szóródott, vagy forgácsolódott teljesen szét. A benne-lét módjainak sokfélesége a következő felsorolással mutatható meg: dolgozunk van valamivel, előállítunk valamit, elintézzük és ellátunk, felhasználunk valamit, feladunk és hagyunk veszendőbe menni valamit, vállalkozunk, érvényesítünk, felderítünk, kérdezősködünk, szemügyre veszünk, megbeszélünk, meghatározunk ... A benne-lét e módjainak létjellege [...] a gondoskodás / Besorgen/. (Heidegger i.m. 76 – kiemelés az eredetiben.)

Az ittlétet ontológiailag-ontikusan „az jellemzi, hogy létével és léte által ez utóbbi feltárul előtte. A létmegértés a jelenvalólét egyik létmeghatározottsága. A jelenvalólét ontikus kitüntetettsége abban rejlik, hogy ontológiai értelemben van.” (Heidegger i.m. 28 – kiemelés az eredetiben.) Másrészt a *Dasein* léte egyben *hanyatló-lét* is, az ittlét „lényegszerkezetéhez tartozik a *hanyatlás*” (Heidegger

⁴ Van egy másik olyan létezési dimenzió is, amelyet Heidegger a *Lét és idő*ben nem vizsgál, Binswanger számára azonban alapvető jelentőségű. Ez a szeretet, amit Binswanger *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins* című könyvében tárgyal. A könyv 1942-ben jelenik meg. A zollikoni szemináriumokon Heidegger a könyv kapcsán kijelenti, hogy Binswanger *félreértette a Lét és időt*, mert az ontikus jelenségeket ontológiaiakként értelmezte (Heidegger 1987. 115; 190-192). Binswanger a *Grundformen* későbbi kiadásaiban készségesen elismeri tévedését, azonban könyvét a *Lét és idő* „termékeny félreértésének” nevezi (Binswanger 1993. 5). Elismeri tehát, hogy a *Grundformen*ben leírt fenomenológia „csupán” antropológia, vagyis az ontikus és egzisztenciális szinten marad, nem pedig fundamentálon-tológia.

Joeri Schrijvers (2017) ugyanakkor amellett érvel, hogy Binswanger ezzel csupán udvariassági gesztust tett Heideggernek. Schrijvers szerint valójában arról van szó, hogy Binswanger a *szeretet* fenoménjával egy olyan *ontológiai* dimenziót von be vizsgálódásaiba, amelyről a *Lét és idő* nem ejt szót. Binswangernek a *Grundformen*hez írt 1962-es előszavát idézi, ahol Binswanger ezt mondja: „[...] a Heidegger és közöttem lévő eltérések nem annyira abból erednek, hogy én a fundamentálon-tológiát antropológiailag értelmezem, mint inkább abból, hogy éppen ellenkezőleg, *ontológiailag* [...] próbálok megérteni a szeretetet. És Szilasi megállapítása [ebből a szempontból] is helyesnek bizonyul: új tapasztalási módokat bevezetve sikerül új tapasztalási lehetőségeket körvonalazni.” (1993. 5 – idézi Schrijvers 2017. 491, kiemelés az eredetiben.)

⁵ A *Dasein* az ittlét, emberi ittlét, ritkábban – átvéve Szabó (2012) kifejezését – a *létmegértő létező* terminusokkal fordítom magyarra, a *Lét és idő*ből vett idézeteknél megtartva ugyanakkor a *jelenvalólét* terminust.

i.m. 258 – kiemelés az eredetiben). Az ittlét világban-benne-való-önmagát-előző-létében „lényegszerűen benne foglaltatik az *ahhoz* a kézhezállóhoz kötött hanyatló *lét*, amelyről a jelenvalólét a világon belül gondoskodik” (Heidegger i.m. 226 – kiemelés az eredetiben). Az ittlétnek a maga átlagos mindennapiságában a sajátlagos (*eigentlich*) létezési módját, az Önmagát fel kell adnia. Ennek egyik oka instrumentális természetű, az ittlét belevetettsége az eszközvilágba: „Hogy az eszközvilágba 'beleveszve' 'valóban' munkához láthassunk és az eszközökkel tevékenykedhessünk, ahhoz az Önmagát el kell felejteni” (Heidegger i.m. 408). A másik ok társadalmi jellegű, az akárki (*das Man*) szinte ellenállhatatlan konformista nyomása. Az ittlét „mindenekelőtt akárki, és többnyire az is marad” (Heidegger i.m. 157). A mindenkori jelenvalólét „Mint akárki-önmaga, *szétszóródott* az akárkibe, és még meg kell találnia magát” (Heidegger i.m. 156 – kiemelés az eredetiben).

Az álomban az ittlét éppen úgy faktikusan egzisztál, mint éberén, a *Dasein* léte az álomban is világban-benne-lét⁶, azonban más módon az, mint éberén. A különbségek leginkább talán a következő három mozzanatban ragadhatók meg.

1. Mindenekelőtt az ittlét éber létmódjával szemben a *Dasein* álombeli létezési módja *nem* gondozó-gondoskodó lét, az álomban az ittlét nincsen beleveszve az eszközvilágba, az eszközösszefüggések hálózatába. Az álomban a *Dasein* világban-benne-léte fakticitása révén nem „szóródott, vagy forgácsolódott teljesen szét a benne-lét” korábban felsorolt meghatározott módjaiba, az álomban nem „előállítunk valamit, elintézzük és ellátunk, felhasználunk valamit, feladunk és hagyunk veszendőbe menni valamit [...]” etc. (Heidegger i.m. 76).

2. A második különbség, hogy az álom, ahogyan Hérakleitosz mondja, saját világ, ἴδιος κόσμος, amellyel elhagyjuk a közös világot. „Az ember szabad egzisztencia, amely elszigeteltségében találhatja meg legsajátabb lennitudását, a szabadságot, hogy önmagát válassza”, jellemzi Schwendtner a *Lét és idő* antropológiájának egzisztencialista rétegét⁷ (Schwendtner 2023. 56 – kieme-

⁶ A zollikoni szemináriumokon Heidegger még csak nem is érinti az álom témáját. Medard Bosshoz írt 1972. március 2-i leveléből ugyanakkor kiderül, hogy az álmot világban-benne-létnek tekinti: „Felébredni annyit jelent, hogy az ember azzal a világgal találkozik, amelyet ébren megszokott. Az ébrenlét világát a dolgok és emberek, a velük való kapcsolat identikus folyamatossága (*identisch sich-durchhalten*) jellemzi. Felébredni nem mást jelent, mint ugyanarra a világra ébredni. Az álomban nem találkozunk ugyanazzal, legfeljebb hasonlóval, az úgynevezett sztrereotip álmok esetén. Ugyanaz a személy ébred fel álmából, és ugyanaz marad... az álomvilág nem tekinthető egy magánvaló objektív világnak, fordítva, az álomvilág a világban-való-léthez tartozik.” (Heidegger 1987. 228–229 – idézi Heller 2011. 161.)

⁷ Ettől a rétegtől a szubjektivitást elhagyó gondolkodói fordulata után Heidegger eltávolodik, mégpedig úgy, hogy *átértelmezi* saját ezzel kapcsolatos gondolatait. A *Humanizmus-leveél* jó példa erre az intenzív átértelmezési munkára. Schwendtner három rétegét különbözteti meg a *Lét és idő* axiomatikus módszerességgel lefektetett heideggeri antropológiának: az ember *társadalmi lény, szabad egzisztencia*, végül pedig *metafizikai lény*. „A Lét és időben *e három értelmi réteg egyike sem vált hegemonná*” (Schwendtner 2023. 55). E jelentésrétegek „bizonyos tekintetben kiegészítik, vagy akár támogatják egymást, más vonatkozásban azonban komoly feszültséget is generálnak a filozófiai építmény egészében” (uo). A késői Heidegger nem csupán egy másfajta ontológiát dolgoz ki, hanem ezzel összefüggésben a szabadságnak is egy finomabb, lágyabb felfogását körvonalazza, amely az engedésen (*lassen*) és a ráhagyatkozáson (*Gelassenheit*) alapul.

lés az eredetiben). A halálhoz való előrefutás elszigeteli az egzisztenciát, az elszigetelés pedig „nyilvánvalóvá teszi, hogy a gondoskodás alatt állóhoz kötött minden lét és a másokkal való minden együttlét csődöt mond, ha a legsajátabb lenni-tudásra megy ki a játék” (Heidegger i.m. 306). Az álmodó egzisztencia helyzete a halálhoz viszonyuló lét előrefutásához hasonlítható, amennyiben az egzisztencia nem áll az akárki konformista nyomása alatt, számára nem „az akárki körvonalazza a világ és a világban-benne-lét legközelebbi értelmezését” (Heidegger i.m. 157), vagyis az álomban a *Dasein* nem oldódik fel abban, amit az akárki általában csinál, tesz, mond. Az álomban közvetlenül „én' 'vagyok' a saját Önmagam értelmében”, nem pedig „a mások az akárki módján” (uo).

3. Végül az éber létmód temporalitása ugyancsak nem érvényesül az álomban. Husserl szerint „Aktuális visszaemlékezések és visszaemlékezések iteratív szintézise révén nyerem [...] múltamat és napomat, mint az éber periódus egységét” (*Husserliana XXXIX*, 587. – idézi Torma 2013. 256). Az emlékezési folyamatok azonban jellemző módon nem terjednek ki az álmokra, következtetésképpen az álmok nem tagolódnak be az éber én élettörténeti egységébe.⁸ Az álomban így szertefoszlik az ittlét éber létmódjainak az időbelisége, annak „az eszközösszefüggésnek az emlékezetben megtartása”, amelyről „gondoskodva a jelenvalólét egy lehetőségre vár” (Heidegger i.m. 414 – kiemelés az eredetiben).

Az eddigiek legfőbb tanulsága, hogy az emberi ittlét álombeli létmódja nem hanyatlás-lét. Vegyük észre ugyanakkor, hogy az előre-vetülő-megértés, vagyis az egzisztencialitás éppen úgy jellemzi az ittlét álombeli létmódját, mint éber létmódját. Az ittlét lényegszerkezeti hármasságából, a gond struktúrájából az előre-vetülő-megértés biztosítja az emberi ittlét, a létmegértő létező szabadságát, a sajátlagos (*eigentlich*) létezésének lehetőségét: „[...] az önmagát-előző-létben mint a legsajátabb lennitudáshoz viszonyuló létben rejlik az autentikus egzisztens lehetőségekre való szabad lét lehetőségének egzisztenciális-ontológiai feltétele” (Heidegger i.m. 227 – kiemelés az eredetiben). Noha Binswanger és Foucault szövegszerűen nem hivatkozik a *Lét és időre*, álmokonceptiójuk azt implikálja⁹, hogy az előre-vetülő-megértést, az egzisztencialitást látják érvényesülni az ittlét álmodó létmódjában is, mi több, úgy gondolják, ez a létmód szabadabban hagyja érvényesülni az egzisztenciát, mint a *Dasein* éber létmódja.

⁸ Husserl leírása azonban csak akkor fogadható el, ha a visszaemlékezésbe az intencionális, akaratlagos emlékezés mellett beleértjük a spontán értelemképződést is. Ahogyan Szabó megállapítja, az idő „változás: nemcsak szedimentáció, hanem szétszakadás és diszperzió is. A jelenek nemcsak ismétlik a felhalmozódott perceptuális, nyelvi, gondolkodásbeli értelmet (*sens*), hanem újra és újra megváltoztatják, új értelem (*sens*) irányába térítik ki”. (Szabó 2005. 80.)

⁹ Foucault deklarálja is, hogy eltekint „a *Sein und Zeit* paragrafusszámokkal ellátott összefoglalásától”, és helyett „egy kevésbé szigorú” bevezetést ír, „amely nem lesz több a *Traum und Existenz*hez írt széljegyzetek gyűjteményénél” (Foucault 2000. 15).

AZ EGZISZTENCIA MEGJELENÉSE AZ ÁLOMBAN
BINSWANGERNÉL

Álom és egzisztencia című tanulmányával, amelyet egy svájci irodalmi lapban jelentet meg 1930-ban, Binswanger útjára bocsátja a daseinanalízist, azt a sajátos terápiás irányzatot, amely elsősorban a korai Heidegger egzisztenciális analitikáján, kisebb részt pedig – az 1950-es évektől kezdődően, Medard Boss munkásságának következtében – a késői Heidegger léttörténeti gondolkodásán¹⁰ alapul¹¹. Binswanger szerint az álom főszereplője nem az álmodó egyén, hanem az egzisztencia.¹² Binswanger az álom példáján mutatja meg: Heidegger egzisztenciális analitikája anélkül is alkalmazható az ember önértelmezésében, hogy – Foucault szavaival – „feloldódna valamiféle filozófiában” (Foucault 2000, 16). A *Dasein* álmodó létmódjában mintegy érzeki formában jelenítődik meg az egzisztencia: „Jobban elmélyedve az álom manifeszt tartalmában – ami újban, Freudnak a látens álom rekonstrukcióját célzó korszakalkotó felfedezése következtében túlságosan is a háttérbe szorult – megtanuljuk, hogy helyesen értékeljük az érzés és a kép, a létezésre hangoltság (*Gestimmt sein*) és a képi ábrázolás szoros kapcsolatát az álomban” (Binswanger 1986. 88). Binswanger tézise szerint az álom a *Dasein*nak, a létmegértő létezőnek az a sajátos létezési módja, amelyben az álmodó „saját létével szembesül”. Az álom létmódjában „érezhetjük a *Dasein* lüktetését, szisztolójét és diasztolójét, kitágulását és depresszióját, emelkedését és süllyedését” (Binswanger 1986. 86), miközben a *Dasein* „sem azt nem tudja, hogy ’hogyan’ történik vele az álom, sem pedig azt, hogy ’mi’ történik vele” (Binswanger i.m. 102).¹³

Freuddal szemben Binswanger az álom mozzanatait fenoméneként kezeli¹⁴,

¹⁰ Heidegger léttörténeti gondolkodásával kapcsolatban lásd Schwendtner 2013.

¹¹ Holzhey-Kunz ezt írja egykori mestere, Boss álláspontjáról: „Feltehetjük /.../ a kérdést, hogy miért állítja szembe egymással Boss a fenomenológiát és a hermeneutikát, miközben Heidegger leszögezi, hogy az emberi létezés területén a fenomenológia szükségképpen hermeneutikai, mivel az egzisztenciális jelenségek ’rejtettek’ és ’álruhában’ mutatják magukat. A válasz erre a kérdésre nem nehéz: Heidegger maga ejtette a hermeneutika koncepcióját nem sokkal azután, hogy a *Lét és időt* megjelentette. Késői meditatív gondolkodása Husserl hitét finomítja, amely szerint a fenomenológia közvetlen intuíció. Boss daseinanalízise teljes egészében Heidegger késői gondolkodásán alapul.” (Holzhey-Kunz 1996. 94.)

¹² Binswanger olykor a *Dasein* terminust alkalmazza az egzisztenciára is.

¹³ Amikor megfejt az álmot, „csak akkor csinál valamit az ember. Amit azonban csinál, az nem élet – az egyén nem tud életet csinálni – , hanem történelem. Az álmodó ember [...] élet-működés; az éber ember ’élet-történelmet’ alkot. [...] A saját életének a történelmét [...]” (Binswanger i.m. 104 – kiemelés az eredetiben.)

¹⁴ Ez azonban nem jelenti azt, hogy Binswanger és a daseinanalízis ne értelmezné az álmokat. Ahogyan Uta Jaenicke megállapítja, a daseinanalitikus álomértelmezés nem abban különbözik Freud pszichoanalízisétől, hogy az utóbbi valamilyen „rejtett jelentést” keres az álomban, míg az előbbi nem. Mindkettő ezt teszi. A különbség onnan ered, hogy „milyen mögöttes struktúrát keresünk [...] és mi a célunk, amikor az álom értelmébe hatolunk” (Jaenicke 1996. 105). Freud célja, hogy az egyén rejtett vágyait tárja fel.

Hasonlóképpen beszél a pszichoanalízis és a daseinanalízis viszonyáról Jaenicke mestere, Alice Holzhey-Kunz is: „Amikor mellett érvelek, hogy a hermeneutika fontos szerepet játszik a daseina-

vagyis nem tételez fel mögöttük valamilyen rejtett, álcázott értelemszférát, és különösen nem a vágy kvázi-naturalisztikus freudi világát. Amikor egy álomban zuhanunk vagy repülünk, ezek a képek nem vezethetők vissza pszichológiai magyarázatokkal egy másik, „mélyebb” jelentés-szintre. „A nyelv, a költő képzelete és – mindenek előtt – az álom” a *Dasein* ontológiai struktúráját jeleníti meg, ontológiai szempontból itt „elértük a feneket”, figyelmeztet Binswanger, implicit módon elutasítva a freudi mélyhermeneutikát (Binswanger 1986. 83). Az álmokban a létmegértő létező saját létezésének színe elé van idézve. Minden álomnak ez az ontológiai lényege, állítja Binswanger. Egyik betege például ezt álmodja:

[...] végtelen tengerparton sétáltam, a hullámverés soha véget nem érő robajának nyugtalansága kétségbeesésbe kergetett. Arra vágytam, hogy képes legyek megállítani az óceánt, és nyugalmat kényszeríthessek rá. Ekkor megpillantottam egy magas embert, széles karimájú kalappal a fején, aki a homokdűnéken keresztül tartott felém. Bő köpönyege volt, kezében bot és egy nagy háló. [...] Amikor odaért hozzám, kinyitotta hálóját, befogta vele a tengert, és odatette elé. Döbbenet fedeztem fel, ahogyan a tenger a hálóban lassan haldoklik. Baljós nyugalom szállt meg, láttam a hálóban lévő hínárt, az állatokat és a halat, ahogyan lassan ijesztő barna színt öltenek. Zokogva vetettem magam a férfi lábaihoz, könyörögtem, hogy engedje szabadon a tengert – már tudtam, hogy a nyugtalanság életet, a csönd pedig halált jelent. Ekkor feltépte a hálót, és szabadjára engedte a tengert, engem pedig ujjongó boldogság kerített hatalmába, hogy újra hallhattam a dübörgő hullámverést. Ekkor felébredtem! (Binswanger i.m. 102.)

Ebben az álomban Binswanger értelmezésében először az élet kiszámíthatatlan mozgalmasságától való félelem jelenik meg, valamint az a vágy, hogy a beteg ettől megszabaduljon; ezt követően az álom azt a felismerést ábrázolja, ami szerint ez a halállal lenne egyenértékű; majd az élet kiszámíthatatlan mozgalmasságának az elfogadása reprezentálódik, befejező mozzanatként pedig az ebből következő elementáris erejű boldogság átélése (Binswanger i.m. 104).

FOUCAULT AZ ÁLOMRÓL ÉS A KÉPZELETRŐL

Az *Álom és egzisztencia* francia megjelenéséhez két és fél évtizeddel később írt hosszú bevezető tanulmányában a fiatal Foucault egyrészt pontosítja Binswanger egzisztencialista álomkoncepcióját, másrészt történeti kontextusba helyezi Binswanger vállalkozását, valamint kísérletet tesz arra, hogy tisztázva a képi jelentés és a diszkurzív értelem viszonyát, az álom alapján felvázolja a képzelet általános fenomenológiai elméletét. Annak ellenére, hogy Foucault később elha-

nalízisben, ugyanakkor azt is hangsúlyozom, hogy a *dasein*analízis közel áll a pszichoanalízishez [...]”. Pontosabban „a pszichoanalízis hermeneutikai elméletéhez a tudatos és tudattalan célokról, és a szubjektív tapasztalatok személyes jelentéséről.” (Holzhey-Kunz 1996. 93.)

tárolja magát ettől az írásától, és a daseinanalízistől általában¹⁵, értékes adalékokkal szolgál a daseinanalízishez és a képzelet fenomenológiai elméletéhez. Eltérően a címben sugallttól, írja Foucault, az *Álom és egzisztencia* tárgya nem annyira „az álom és az egzisztencia, mint inkább maga az egzisztencia, ahogyan az önmagának megjelenik és megfejthetővé válik az álomban” (Foucault 2000. 15 – kiemelés az eredetiben). Az álomban az álmodó „rátalál egzisztenciája eredendő mozgására és önnön szabadságára, annak beteljesedésére vagy elidegenedésére” (Foucault 2000. 38). Az álomszféra „jelentésbeli kiváltsága” az, hogy az álomelemzés során lehetségessé válik számomra „az egzisztenciális helyzetem átfogó megértése [...]” (Foucault i.m. 16). A binswangeri álomértelmezéssel Foucault szerint elhagyjuk „az antropológia terepét, hogy átléphessünk az ontológiai vizsgálódás terepére, amely az egzisztencia létmódját mint a világban való jelenlétet tárgyalja” (Foucault i.m. 51). Az álom minden eleme az egzisztenciát ábrázolja, nem csupán az álmodó alanyt megjelenítő álmoképek: „Az álomban minden ’én’-ként jelenik meg, még a tárgyak és az állatok is, az üres tér, a távoli, idegen dolgok is, amelyek benépesítik a fantáziát. Az álom az egzisztencia, amely mélyen behatol a kietlen pusztaságokba, összezúzódik a káoszban, hangzavarban robban ki, alig lélegző vadállatként vergődik a halál hálójában.” (Foucault i.m. 44.) Foucault Novalist idézi: „Amikor azt álmodjuk, hogy beutazzuk az egész világot, vajon nem bennünk van-e ez az egész világ? Az énben és nem máshol lakozik az Örökkévalóság a maga világaival, múltjával és jövőjével. A külvilág árnyékvilág, és folyton a fény birodalmára veti árnyait.” (Foucault i.m. 35-36.) Binswanger tragikus sorsú páciense, Ellen West álmának kapcsán ezt írja Foucault: ezen álmok transzcendenciájában „a világ jelentkezik be az embernél, miközben őt magát is világgá változtatja, és feltölti a fény és a tűz, a víz és a homály minőségeivel. [...] az álom egyszerre mutatja fel a világot a maga transzcendenciájában, és válik ugyanezen világ anyagi elemeinek szubsztanciális modulátorává”, vagyis az álmodó az álomban a világgal az egzisztenciát ábrázolja (Foucault i.m. 33). Noha szövegszerűen nem hivatkozik a *Lét és időre*, Foucault közvetlenül megfelelteti az álmot a gond-struktúra egzisztencialitás-mozzanatának, a jövő-be-vetülő-megértésnek: „Az álom maga az alakuló jövő, a szabaduló szabadság első pillanata, az önmagát előremozgásának egységében birtokba veő egzisztencia egyelőre titokzatos indítólökése” (Foucault i.m. 43). Ugyancsak a *Lét és idő* autenticitás-konceptiójára utal Foucaultnál a halál motívumának az értelmezése: „Álmának legmélyén halálával találkozunk az ember”, a halál pedig autentikus formájában nem más, mint „az egzisztencia kiteljesedése” (Foucault 2000. 39).

Binswangertól eltérően Foucault-t az álom nem csupán egzisztenciális perspektívából érdekli, hanem a képzelet fenomenológiájának megértését is reméli tőle.¹⁶ Úgy gondolja, „az egymásra rétegződő tartalmak és egymásnak ellent-

¹⁵ Vö. Smyth 2011.

¹⁶ Számunkra az a „jelentésbeli kiváltság, amit Binswanger az álomszférának tulajdonít, kétszeresen is fontos.” Egyrészt a binswangeri álomelemzés „képessé tesz az egzisztenciális struktúrák

mondó értelmek sokasága és többlete okozza”, hogy az álomban „a jelentések képekbe öltöznek” (Foucault i.m. 17). Freud – Foucault szerint helyesen – jelentések sorát kapcsolja egy-egy álmokképhez, figyelmen kívül hagyja azonban azt, hogy a képek *másfajta reprezentációs móddal* bírnak, mint a fogalmak, azaz nem fordíthatók le maradéktalanul a szavak nyelvére.¹⁷ „Közlebről szemügyre véve,” írja Foucault, „az álomban megjelenő értelem korántsem azonos a maga teljes evidenciájában megvalósuló értelemmel, hiszen az álom, amennyire kibontakoztatja, épp annyira cserben is hagyja azt; felkínálja, ám eközben hígítja, körmönfonttá teszi” (Foucault 2000. 17). Freud „pszichologizálja” az álmot, azaz diszkurzív magyarázatokkal próbálja kimerítően visszaadni lényegét, miközben nem veszi észre, hogy a „kép önálló sűrűséggel bír” (Foucault i.m. 17). Freudnál „a feltárt motivációk ugyanabba a pszichológiai szövedékbe csomósodnak bele, mint az éber tudatformák” (Foucault i.m. 26). Binswanger viszont egy olyan, a 19. század második felében félredobott hagyományhoz nyúl vissza, amely nem próbálja az álomtapasztalatot pszichológiai meghatározottságokba gyömöszölni (Foucault i.m. 27). Ezen Hérakleitoszig visszanyúló hagyomány szerint az álom nem egyszerűen képek csapongása, a fantázia meddő játéka, hanem az éber létől eltérő sajátos *tapasztalási mód* (Foucault i.m. 35). Az álom világa önálló világ, az egzisztencia ősállapota, amikor az még kivetül a világra. „Az álom a világ a hajnal első hasadásakor, amikor az még maga az egzisztencia, s még nem az objektivitás univerzuma” (Foucault i.m. 44). Az álom az álmodó számára önnön világának radikális megtapasztalási módja, ugyanis „az egzisztencia sehol máshol nem jelenik meg világként” (uo). Foucault szerint ezt nem csak a romantika sejtette, hanem már a karteziánus és poszt-karteziánus hagyomány is. Foucault többek között Spinozára hivatkozik, aki Malebranche-hoz hasonlóan magáévá teszi azt a gondolatot, hogy a képzelet a maga „fél-világosságában [...] egy olyan igazság létét jelöli az emberi tapasztalat tartalmán és az általa uralható diszkurzív tudáson túl, amely [...] meghaladja az embert”, mégis az ember felé „fordul és a kép konkrét megnyilvánulásai segítségével felkínálja magát” az ember szellemének (Foucault i.m. 28). Foucault szerint „Az álom a maga transzcendenciájában és transzcendenciája által felfedi azt az eredendő mozgalmasságot, amellyel az egzisztencia, visszavonhatatlan magányában kivetül a világra, amely történetének helyeként állt elő [...]” (Foucault i.m. 35). Foucault koncepciója abban összegezhető, hogy a képi értelem nem képes ugyan a dolgok diszkurzív megragadására, ám éppen ebből a diffúz intencionalitásból nyeri hatalmát, mivel olyan értelemtartományokba is képes

átfogó megértésére anélkül, hogy eközben feloldódna valamiféle filozófiában.” Másrészt az álomtapasztalatnak megvan az a kiváltsága, „hogy a képzelőerő egész antropológiáját rejti magában”, írja Foucault nyilvánvalóan a heideggeri egzisztenciális analitikára utalva, és „új meghatározást kíván az értelem és a szimbólum, a kép és a kifejezés közötti viszonyok számára”; az álom létmódja azt igényli, hogy „újfajta módon fogjuk fel azt, ahogyan a jelentések megnyilvánulnak.” (Foucault 2000. 16.)

¹⁷ Freudnál a „jelentésteli kifejezés sajátosan képi, képzelettel dimenziója teljes egészében figyelmen kívül marad” (Foucault i.m. 17).

behatolni, ahová a szavak nem. Röviden: *a képi értelem transzcendálja a diszkurzív értelem hatósugarát.*

KONKLÚZIÓK

Az álom olyan létezési módot képvisel a daseinanalízis számára, amely a *Dasein* éber létmódjánál nagyobb szabadságfokot biztosít az egzisztenciának. Binswanger felismerte, hogy az álmok fenomenológiai módszerrel, azaz pszichológiai oksági magyarázatok nélkül is értelmezhetők, és terápiás hatóerővel alkalmazhatók a *Dasein* egzisztenciális analízisében. Noha Binswanger számára az álom elsődlegesen az egzisztencia megnyilvánulási terepe, *per tangentem* említést tesz az álom képi ábrázolásmódjának sajátosságairól is a predikatív értelemkonstitúcióval szemben. Foucault Binswanger nyomán, azonban Binswanger tanulmányánál precízebben, fogalmilag kidolgozottabban ragadja meg az álom és az egzisztencia kapcsolatát, továbbá felvázolja a képi jelentés és a diszkurzív értelem viszonyát az álomban különösen, és a képzeletben általában.

IRODALOMJEGYZÉK

- Binswanger, Ludwig 1927/1986. Dream and Existence. In Keith Hoeller (szerk) *Dream and Existence. A Special Issue from the Review of Existential Psychology and Psychiatry*. London, Humanities Press. 29-78.
- Binswanger, Ludwig 1993. *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*. Heidelberg, Asanger.
- Foucault, Michel 2000. Bevezetés Binswanger: Álom és egzisztencia című művéhez. In Michel Foucault *Nyelv a végtelenhez*. Ford. Angyalosi Gergely, Erős Ferenc, Kicsák Lóránt. Debrecen, Latin Betűk. 13-60.
- Heidegger, Martin 1987. *Zollikon Seminars. Protocols – Conversations – Letters*. Ford. Franz Mayr, Richard Askay. Evanston, Ill., Northwestern University Press.
- Heidegger, Martin 2004. *Lét és idő*. Budapest, Gondolat.
- Heller Ágnes 2011. *Az álom filozófiája*. Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány.
- Holzhey-Kunz, Alice 1996. What defines the daseinsanalytic process? *Journal of the Society for Existential Analysis*. 8/1. 93-104.
- Jaenicke, Uta 1996. Dream interpretation, the „royal road” to the dreamer’s actual and existential suffering and striving. *Journal of the Society for Existential Analysis*. 8/1. 105-114.
- Schrijvers, Joeri 2017. The Transcendence of Love: Ludwig Binswanger and Contemporary Philosophy. *Bogoslovni vestnik*. 77/3-4. 489–501.
- Schwendtner Tibor 2013. Újraértelmezés a fiókban – Heidegger náciizmuskritikája 1935-1940. *Magyar Filozófiai Szemle*. 57/2. 53-66.
- Schwendtner Tibor 2023. Egzisztenciafilozófia volt-e valaha a *Lét és idő*? In Olay Csaba (szerk.) *Klasszikus egzisztencializmus*. Budapest, L’Harmattan. 45-59.

- Smyth, Bryan 2011. Foucault and Binswanger: Beyond the Dream. *Philosophy Today*. 55/Supplement. 92-101.
- Shakespeare, William 1972. *A vihar*. Ford. Babits Mihály. In *Shakespeare összes drámái. IV. Kötet, Színművek*. Budapest, Magyar Helikon Kiadó. 609-676.
- Szabó Zsigmond 2005. *A keletkezés ontológiája. A végtelen fenomenológiája*. Budapest, L'Harmattan.
- Szabó Zsigmond 2012. Az ontológiai háromszög és az individuáció tengelye a Lét és időben. In Szabó Zsigmond *A libidó antinómiája és más paradoxonok*. Budapest, L'Harmattan.
- Szummer Csaba 2023. *Spontán értelemképződés módosult tudatállapotokban: trauma, álom, pszichedelikus élmény*. Budapest: L'Harmattan
- Szummer Csaba 2024. Az újralfedezett álom – Freud, Binswanger és Heidegger álom-konceptiója. *ELPIS*, 2024/1
- Torma Anita 2013. Alvás és éberség Husserl fenomenológiájában. In Varga Péter András – Zuh Deodáth (szerk.) *Kortársunk, Husserl: Tanulmányok a 150 éves Edmund Husserl filozófiájáról*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 255-263.
- Zippel, Nicola 2016. Dreaming Consciousness: A Contribution from Phenomenology. *Rivista Internazionale Di Filosofia E Psicologia*. 7/2. 180-201.